

Tajti Bálint

Nógrád vármegye védekezési intézkedései az
1831-es kolerajárvány idején

TDK-dolgozat

Konzulens:
Dr. habil. Fazekas Csaba
egyetemi docens

Miskolc, 2023

Tartalomjegyzék

1. Kolerajárvány a 19. században	2
2. A kolera Nógrád vármegyében	5
2. 1. A július 18–19-ei Nógrád vármegyei közgyűlés intézkedései	6
2. 2. A veszteglőházak, a contumacia	7
2. 3. A katonaság szerepe a nógrádi kolerajárvány idején	11
2. 4. A Centrális Deputáció munkája	13
2. 5. A vásártartás a kolerajárvány idején	14
2. 6. Egészségügyi intézkedések és mortalitás Nógrád vármegyében	16
3. Összefoglalás	19
Bibliográfia, források	21

1. Kolerajárvány a 19. században

A járványok már a prehistorikus időkben is sanyargatták az emberiséget. A pestis volt az első járvány, amely a kőkorszak végén elérte Európát, és onnantól kezdve több elsőprő hullámban tért vissza egészen a 18. század végéig. A középkori pestisjárványoknál alakultak ki a ma is ismert védekezési normák: beutazási korlátozások, a kereskedelem megfékezése, átalakítása és a karantén használata. Szinte ugyanezt tapasztalhatjuk az európai kolerajárványok esetében is.¹

A „keleti cholera”-ként ismert „nyavalya”, ahogyan sokan hivatkoztak rá, a 19. században hat alkalommal kísértette az európai országok lakóit. Az „epekórság” Indiában jelent meg, és a 19. század elején kezdte tizedelni a távol-keleti országok lakóit. 1819 és 1823 között Ázsia nagy részén: az Indiai-óceán szigetein, Japán, Kína partvidékein, Perzsiában, Arábiában, még Afrikában is, majd később a Kaszpi-tenger vidékén is szedte áldozatait.² A „nyavalya” ezután kezdett Európa felé terjedni. 1823 telén a hideg idő beköszöntével egy ideig lecsillapodott a járvány, de néhány évvel ezután, 1826-ban Indiában újra tombolni kezdett, eddigi hullámaival ellentétben erősebben, mint valaha. A járvány hatóköre is egyre nagyobb lett. A karavánok vonulása miatt újra megjelent a Kaszpi-tenger vidékén.³

A több évszázados orosz-török háború egy ideig szünetelt, hiszen 1829-ben megkötötték a békét. A háború ideiglenes befejeztével a katonák Oroszország ázsiai részeiről hazatértek, mit sem sejtve, hogy halálos járványt visznek haza. Oroszországban is megjelentek fertőzött területek, 1830 tavaszán a kolera már Moszkvát is elérte. Az 1830 novemberében kitört lengyel szabadságharc leverésére Oroszország akkori uralkodója, I. Miklós cár fegyveres katonákat küldött Varsóba. Az orosz fegyveresek Lengyelországba is behurcolták a kolerát, így újonnan fertőzött terület lett Szilézia, Poroszország és az akkori Magyarországgal határos Galícia is.⁴

¹ Krause, Johanne – Trappe, Thomas: *Az emberi gén útja. Hogyan tett minket a migráció azzá, akik vagyunk?* Fordította Malyáta Eszter. 2019, Berlin. Park Könyvkiadó. 7. p.

² Evans, Richard J.: *Epidemics and Revolutions: Cholera in Nineteenth-Century Europe. Past & Present.* No. 120. 1988, 125. o.

³ Gáspár János: *Kolerajárvány Nógrád megyében, avagy a keleti cholerának mondott nyavalya nemes Nógrád vármegyében való XIX. századbeli dühösködéseiről. Az 1831. esztendei járvány.* 1995, Salgótarján. 7. o. (kézirat); Evans: i. m. 125. o.

⁴ Lukács Ágnes: Az 1831–32. évi magyarországi kolerajárvány néhány jellegzetessége. In: *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár közleményei* 40. 1966. Szerk. Palla Ákos, Budapest. 74. o.; Máday Lajos: Kolerajárványok és az általános halandóság trendjei Európában a XIX. században. *Demográfia.* 26. évf. 2–3. sz. 1983. 330–331. o.

Ez év november 3-án, a járvány magyarországi megjelenése előtt a galíciai események hatására hazánkban is megkezdtek a felkészülést. Királyi rendelettel megalakult egy vegyes bizottság a Királyi Magyar Helytartótanács, a Magyar Királyi Udvari Kamara és a Katonai Főparancsnokság összevonásával, hivatalos nevén Comissio politico–cameralis–militaris mixta, amelyet az iratokban Centrális Bizottság vagy Kolerabizottság elnevezéssel is említene.⁵ Ennek a bizottságnak a feladata a kolerajárvánnyal kapcsolatos rendeletek, intézkedések, védekezések irányítása és felügyelete volt.

1830. december végén a bizottság határozatát rendelt el Magyarország északkeleti határán Trencséntől egészen Brassóig, és két királyi biztost, valamint két főorvost rendelt ki a határ vonalára. Néhány hónappal később, március közepén visszarendelték a biztosokat és az orvosokat, sőt március végén a határozat is feloldották, mivel a beszámolók szerint kevesebben fertőződtek meg, ezért úgy tűnt, hogy alábbhagyott a járvány tombolása. Ahogy mi, kései utódok ezt már tudjuk, rossz döntést hoztak, hiszen az újból megnyitott határon román és ruszin kereskedők magukkal hozták a kolerát Magyarországra. Először a Felső-Tisza vidéke lett fertőzött terület, majd sószállító tutajosok által eljutott az északi és az északkeleti megyékbe is a „mirigyes nyavalya”. (A korszak irataiban sokszor ezzel az elnevezéssel említik ezt a kórt.) Június elején visszaállították a határozatát, majd a Vegyes Bizottság tagjait kiküldték az összes vármegyébe, ahol már lokálisan, kisebb területekre koncentrálni is végezheték feladataikat. Szintén ebben a hónapban hoztak védekező intézkedéseket Magyarország nádorának, Habsburg Józsefnek az utasítására, amelyek – mint kiderült – nem voltak igazán hatásosak. Minden jel arra mutatott, hogy a kolera megállíthatatlanul terjed az országban.

Az 1831. évi kolerajárvány terjedéséről, társadalmi hatásairól, tendenciáiról, az államok reakcióiról és a pandémia halálozási adatairól bőségesen található magyar nyelvű és külföldi szakirodalom. Régóta érdekli a kutatókat a 19. századi kolerajárványok története. A járvány történetének feltárása során próbálták rekonstruálni és megérteni, hogy a korabeli társadalom, s az abban élő ember miképpen reagált a 19. században több hullámban ismétlődő, milliók halálával végződő járványok hullámaira. A széles körű angol nyelvű szakirodalomból elsősorban Richard J. Evansnek⁶ a 19. századi kolerajárványokról írt átfogó műveit használtam fel. A magyar nyelven írt szakmunkák közül több egyetemi tankönyv, mint például a Gergely András szerkesztésében megjelent, a 19. századi Magyarország

⁵ Lukács: i. m. 75. o.

⁶ Evans: i. m.

történetét ismertető mű⁷ és a Faragó Tamás szerkesztette, a leendő vagy a már gyakorló kutatókat a történeti demográfiába bevezető tankönyv⁸ is foglalkozott érintőlegesen a témával. Továbbá jól használhatók az elismert magyar járványkutatóknak, Kiss Lászlónak, Máдай Lajosnak, Fazekas Csabának, illetve Lukács Ágnesnek a kolerajárványok magyar vonatkozásairól átfogó képet adó tanulmányai. A járvány Nógrád vármegyei tendenciáit Gáspár János vizsgálta meg tüzetesebben. 1995-ben adta be a salgótarjáni múzeum Nagy Iván pályázatára az 1831-es kolerajárványt feldolgozó kéziratát, amely azóta is publikálatlan, s a levéltári iratok áttekintése után kiderült, hogy több megjegyzése pontosításra szorul. A szakirodalom felhasználásával és levéltári források elemzésével szeretném bemutatni dolgozatomban az 1831. évi „epe-kórság” idején történt Nógrád vármegyei intézkedéseket.

⁷ Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Osiris. 2019, Budapest.

⁸ Faragó Zoltán (szerk.): *Bevezetés a történeti demográfiába*. Budapesti Corvinus Egyetem. 2011, Budapest.

2. A kolera Nógrád vármegyében

A Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Vármegyei Levéltárában a IV. 2. fondszám alatt őrzik a megyei Kolerabizottság iratanyagát, amely főszolgabírói, alispáni, kórházi felügyelőbiztosi és határbiztosi leveleket, orvosi, halotti jelentéseket tartalmaz. Ezekben az iratokban a betegségnek változatos megnevezései fordulnak elő, sokszor még ugyanabban a levélszövegben is többféleképpen nevezik: *ragadós nyaválák*, *ragadóság*, *félelmes nyavalya*⁹; *halálos nyavalya*, *epe miregy nyavalya*, *veszedelmes betegség*¹⁰; *Cholera Sporadica*, *mirigy*¹¹; *járván nyavalya*, *uralkodó nyavalya*¹², *járvány cholera*¹³. A tudományos terminológia használatának hiánya vagy pontatlansága jól mutatja azt, ami az iratanyagból is kiderül: az 1830-as években még nem tudták, hogy milyen típusú betegséggel állnak szemben, mi okozza a fertőzést és miként gyógyítható.

A vegyes műfajú iratanyag rámutat az intézkedések jellegére és azok hatására. Sok esetben a bizonytalanság volt a jellemző. Nem tudták igazán, hogy melyik intézkedés lesz helyes, de azt látták, hogy a kolera gyorsan terjed, így komoly óvintézkedéseket tettek. A rendelkezések gyorsasága már az első iratokban feltűnik. Július 24-én Kubinyi Ferenc, a szécsényi járás főszolgabírája „azonnal egy lovas ember által az illető helyre utasította” a levelét¹⁴. A járás több településére (Gedére, Csécsére, Ecsegre, Felsőtoldra, Lócra) küldött levelében arra utasítja a küldöncöt, hogy „igen-igen sietve vigyék”.

Nógrád vármegyét minden bizonnyal 1831 nyarán érte el a járvány. Gáspár János július közepére teszi a járvány megjelenését a vármegyében, én azonban a Nógrád vármegyei Kolerabizottság iratai között talált június 23-ai keltezésű halálozási jelentés alapján azt feltételezem¹⁵, hogy már június közepén elérhette a megyét a járvány. Ebből a tudósításból ugyanis arra derül fény, hogy Leszenyitzki András balassagyarmati jobbággy felesége gyaníthatóan kolerában hunyt el.

⁹ MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Losonc, 1831. augusztus 8.

¹⁰ MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Radván, 1831. augusztus 5.

¹¹ MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Verebély, 1831. augusztus 5.

¹² MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Losonc, 1831. szeptember 2.

¹³ MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Csalár, 1831. augusztus 5. után.

¹⁴ MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Lőrinci, 1831. július 24.

¹⁵ MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Balassagyarmat, 1831. június 23.

2. 1. A július 18–19-ei Nógrád vármegyei közgyűlés intézkedései

A korszakban a vármegyék irányításának legfontosabb szerve a vármegyei közgyűlés volt. Azok az ügyek tartoztak a közgyűléshez, amelyekben a megye elvi irányítását kellett kifejezésre juttatni. A kormányhatóságok rendeletei is a megyei közgyűléshez érkeztek, és a közgyűlés intézkedett azok végrehajtásáról.

A vármegyei közgyűlést 1831. július 18–19-e között tartották Losoncon.¹⁶ Fő témája a legsürgetőbb probléma, a kolerajárvány elleni védekezés megoldása volt. Számos intézkedést hoztak annak érdekében, hogy a lehető legeredményesebben és a leginkább költséghatékonyan tudják visszafogni a kolera terjedését.

A megye határait őrző, felügyelő személyek kifizetése egyre költségesebb lett, így már a közgyűlés első napján felmerült az adóztatás kérdése. A határőrizettel kapcsolatos probléma megoldására az a javaslat hangzott el, hogy az adózó embereknek kellene strázsát állniuk bizonyos fizetségért (naponkénti 10 garasért) cserébe. Az utóbbi megoldási lehetőséget el is fogadta a közgyűlés. Kubinyi Ferenc főszolgabíró július 22-én arról tájékoztatta a „Tekintetes kiküldöttség”-et, hogy a strázsák hatékonyan végzik a dolgukat, a Zagyva menti településeken hetek óta sem beteg, sem halott nem volt.

A közgyűlés második napján, július 19-én a nemességet is érintő rendelkezések láttak napvilágot. Az egyik ilyen rendelkezés szerint a határ biztosítására a tisztek, a birtokosok és a nemesek szükség esetén lovas őröket kötelesek kiállítani.¹⁷

A lakosságot az egyik legérzékenyebben érintő intézkedés az egyházak működésére, az istentiszteletek és a misék gyakorlataira irányult. Ha egy településen felütötte a fejét és intenzíven terjedt a „nyavalya”, akkor semmiképpen sem lehetett zárt helyen, azaz a templomokban megtartani a liturgiát, csakis a szabad ég alatt tartózkodhattak az emberek a megfelelő szociális távolság betartásával. Véleményem szerint az istentiszteletek és a misék beszüntetését nem merték vállalni, hiszen az nagy ellenkezést váltott volna ki a vallásos közösségből, főleg járvány idején, amikor Isten közelsége és az ima támogatást adhatott az embereknek. Egy szeptember 7-én Szügyön kelt levélben a település zsidó közösségének tagjai kérik az első alispánt, hogy használhassák a templomukat, mivel olyan ünnepre készülnek, amelynek feltétlenül része a templomi jelenlét. Mivel az 1831. július 19-ei losonci közgyűlés értelmében a templomokat nem használhatták a hívők, csakis a „szabad

¹⁶ Gáspár: i. m. 35–36. o.

¹⁷ Gáspár: i. m. 36–37. o.

ég alatt” lehetett mindenféle istentiszteletet tartani, mégis a hitközség tagjai azzal érveltek, hogy Szügy településen nincsen olyan személy, aki kolerával fertőzött területen járt.¹⁸

A temetésekkel kapcsolatban is döntött a közgyűlés. A határozat értelmében csak az adott településen szabad eltemetni a kolerában elhunyt személyt, a helység határain kívülre vinni szigorúan tilos, és legalább 8 láb mély gödörben kell elhelyezni a holttestet.¹⁹

Az 1831. július 19-ei losonci közgyűlésen megalapították a Centrális Deputációt, másnéven Centrális Bizottságot vagy Kolerabizottságot, amelyet felhatalmaztak a kolerajárvánnyal kapcsolatos mindenféle jogkörrel. Ezek közé tartozott a veszteglőházak berendezése, az orvosok kirendelése, az emberek élelmezése, a veszteglőházban tartózkodók ellátása, a határbiztosítás, a kordonok felállítása, a kordonbiztosoknak és a strázsáknak a határőrizetre való kirendelése.

Ezen a napon a közgyűlésen tárgyaltak a megyében egyre csökkenő sómennyiség kérdéséről, de a deputáció egyezsége nem jutva a legjelentősebb feladatának a sókérdés megoldását tűzte ki. A kiküldöttség elsődleges feladatként a sóbeszerzést jelölte meg. Ebben az időben a só nem az ételízesítés miatt volt elsőrendűen fontos, hanem nagy haszna volt az ételek tartósításában. Losonc járás határában volt egy sólerakóhely, ahonnan érintkezésmentesen tudták beszerezni ezt a fontos alapanyagot. A megye vezetői időközben értesültek arról a lázadásról, amely többek között a sóhiány miatt tört ki Sáros vármegyében. Nógrád vármegye vezetése szerette volna elkerülni a zavargásokat, ezért volt kiemelten fontos feladat a sóbeszerzés.

Megállapíthatjuk, hogy a losonci közgyűlés nagyon körültekintően hozott intézkedéseket a kolerajárvány terjedése ellen. Az adott korban elvárható, leginkább hatékonynak tűnő intézkedéseket választották, ami eredményességre adhatott ugyan okot, de mint tudjuk, a kolera mértéktelen pusztítását nem tudta megfékezni.

2. 2. A veszteglőházak, a contumacia

1830 őszén a Magyarországgal keletről határos országokban tombolt a kolerajárvány. Ez nyilvánvalóvá tette, hogy az egyik legdrasztikusabb intézkedéshez kellett folyamodni az országok vezetőinek, hogy megfékezhessék a járvány terjedését. Úgy gondolták, hogy a karantén, a contumacia, azaz a veszteglőházak felállításával lehet a leghatékonyabban gátolni

¹⁸ MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Szügy, 1831. szeptember 7.

¹⁹ Gáspár: i. m. 39. o.

a járvány további terjedését. A veszteglőházak intézményét a középkori pestisjárványok hagyatékaként kezdték el újra használni.

1830 végére az országunkkal határos Galícia – ahonnan 1831-ben Magyarországra is áterjedt a kolera – már az összes határánál vesztegzárat állított fel. Magyarországon először az 1830 decemberében megalakult „egészségre ügyelő” kiküldöttség adott ki rendelkezéseket a veszteglőházak működésére a hónap végén, december 22-én. Ezek az utasítások magukba foglalták az orvosok, a polgári biztosok és a veszteglést töltő lakosok által betartandó intézkedéseket. 1830 végétől kezdték összeírni azokat az épületeket, amelyek alkalmasak lehetnek „veszteghely”-nek. Nógrád vármegyében is hasonlóan jártak el, az iratok tanúsága szerint útszéli fogadókat, például csárdákat neveztek ki veszteglőháznak.²⁰ (Véleményem szerint a *csárda* szó jelentése átalakulhatott a lakosok értelmezésében, hiszen az egyik iratban egy személy a veszteglőházat *csárdának* nevezi.²¹)

A nógrádi régióban a Losoncon tartott közgyűlés intézkedett a veszteglőházak belső működéséről és struktúrájáról. Bevezették azokat az alapvető protokolláris kötelezettségeket, amelyek a veszteglőházakat érintették. Ennek értelmében a veszteglést megkezdő személyek ruháját le kell cserélni, az ott tartózkodók egészségügyi állapotát folyamatosan ellenőrizni és vizsgálni szükséges, illetve elegendő élelmet kell biztosítani a contumatiát töltők számára.

Hasonló egészségügyi intézkedés volt az, amikor kijelentették, hogy minden egyes településen kell lennie egy épületnek, amelyet ispotálynak, azaz helységi kórháznak alakítanak ki. Elrendelték, hogy ezekben megfelelő fizetéssel ellátott személyek dolgozzanak, illetve elegendő orvos és orvosság legyen elérhető.

Nagy problémát okozhatott a megye kolerafertőzöttségének szempontjából, ha a megye határain belül fertőzött személy szabadon jár, ezért a nemeseket arra kötelezték, hogy ne csak a megyei vezetés, hanem ők is állítsanak ki belső öröket, akik a vármegye belső területeit figyelik, kiszűrik az esetlegesen gyanús, fertőzött embereket. Ez az intézkedés is bizonyítja, hogy a közgyűlés nagy figyelmet fordított a fertőzés terjedésének megelőzésére.²²

Egy 1831. július 22-én kelt levélben²³, amelyet Kubinyi Ferenc, a szécsényi járás főszolgabírója írt, és amelyet a „Tekintetes kiküldöttségnek”, azaz a Kolerabizottságnak

²⁰ Dancs György: Az első kolerajárvány elleni védekezés kezdeti sikerei 1831 elején Északkelet-Magyarországon. *Történeti Tanulmányok*. 27. évf. 2019, 76–79. o.

²¹ MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Lőrinci, 1831. július 22.

²² Gáspár: i. m. 37–38. o.

²³ MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Lőrinci, 1831. július 22.

címzett, említi, hogy strázsákat, azaz őrköt állítottak fel szinte az egész Cserhátban és saját járásának határában. Meglátása szerint az emberek betartják a szabályokat, és így az egészséget is fenn lehet tartani. A levélből kiderül, hogy miként jártak el a veszteglési időt letöltőkkel. Azokat a személyeket, akik kiállták a karantént, és akiket orvosi vizsgálat után egészségesnek nyilvánítottak, beengedték Nógrád vármegyébe. Az úgynevezett „Peszmeghi csárdá”-ban volt felállítva a veszteglőház. A főszolgabíró pontosan leírja, hogy hány ember tartózkodott itt ekkor. Négy nógrádi településről vesztegeltek itt lakosok: Palotásból 29, Lőrinciből 25, Szőlősből (ma: Mátraszőlős) 15 és Jobbágyiból több, mint 100 lakos töltötte itt a karantént, tehát összesen mintegy 170 lakos. Ez a szám rendkívül magasnak számított, főleg úgy, hogy ezeket a személyeket mind egy veszteglőházban kellett összezární. Ez azért volt probléma, mert ha túl sok személy kerül karanténba, akkor nehezebb élelemmel ellátni őket, de akár csak helyet biztosítani, és megnőhet a veszélye a kórokozó terjedésének. Kubinyi Ferenc főszolgabíró is hangot adott aggályainak. Azt írja a július 24-én kelt levelében²⁴, hogyha megszorodik a számuk, akkor „tartásuk lehetetlenné válik”. Kiderül a levélből az is, hogy fokozottan figyelnek a karanténban lévők egészségére, hiszen minden harmadik nap az orvosok – név szerint „Bauer” és „Goldberger úr” – meglátogatják és megvizsgálják a veszteglő lakosokat. Továbbá két fontos „tárgyra függeszti figyelmét” a főszolgabíró. Az egyik, hogy a karantént töltek közül senki se szenvedjen hiányt semmiben, és ami a fentebb tárgyalt okok miatt fontos, hogy a megye lakosai ne maradjanak só nélkül. Inti a bizottságot, hogy hozzanak sőt a lerakati helyről, természetesen – mint minden tevékenységet –, „közösülés”, azaz fizikális érintkezés nélkül.

A levélben rendelkezik továbbá a „megyénk felső részeiről” Alföldre távozott, s onnan hazafelé tartó aratómunkások vesztegléséről. Moysfalvi Gyurcsányi Gábor, Nógrád vármegye első alispánja a közgyűlés július 22-ei utasítása alapján hozza meg a Nógrád vármegye északi részére hazatérni kívánó munkások veszteglésére vonatkozó rendelkezését. Elrendeli, hogy „érintésbe senkivel se jöjjenek”, azaz más emberekkel tilos érintkezniük, és a Hatvanban felállított veszteglőházban kell letölteni a contumatiát, a veszteglési időt. A karanténba kerülteknek 10 napos veszteglőidőt kell kiállniuk, nehogy továbbadják a „ragadós nyaválát”. Az alispán megköveteli, hogy „szoros rend gyakoroltassék”, „szoros felvigyázás”-sal őrizték ezeket az embereket, nehogy továbbadják a ragályos kórt. Fontosnak tartja, hogy „élelemben szükségét nem szenvednek”. A nógrádi Kolerabizottság

²⁴ MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Lőrinci, 1831. július 24.

iratai között találunk élelemjegyzéket is, „az elesésre ügyelő biztosság” kimutatását a július 18-ától július 22-éig tartó időszakra vonatkozóan.²⁵

A karanténban lévők eleinte kétségbeestek, hogy nem lesz mit enniük, de később „megengesztelődtek”, mivel 10 napra elegendő élelmet szolgáltatott nekik (a levél szerint összesen 48 kila búzát és 322 font rozst, személyenként 1 font kenyeret és fél font húst). A levélíró szerint „nem panaszkodhatnak” a contumatiában lévők.

Voxith Horváth Antal, Nógrád vármegye főszolgabírája a zagyvai kórház felügyelőbiztosának, Hankis Antalnak azt írja levelében²⁶, hogy fogyóban van a liszt, a kenyér, a só és a bor. Arról tájékoztatja, hogy többen próbálnak segíteni az élelmiszerhiány megoldásában, vannak, akik élelemmel támogatják a kórházat. Felei Lászlót, illetve gróf jeszeniczei Jankovits Antal birtokos nevét említi támogatóként. Megemlíti, hogy van, aki időközben felhagyott az adományozással: a „zagyvai Ispány úr pótolta, de már azokat ő is megunta”.

Nógrád vármegye főszolgabírája a két nappal később írt levelében²⁷ arról panaszkodik az első alispánnak, hogy járasonként 1200 embert nem képes kiállítani strázsának. Segítséget kér, mert egyre növekszik a betegek száma. Végül a felelősséget is hárítja: „én nem felelhetek semmiről”. Attól tart, hogy a délről északra tartó aratómunkások a strázsahiány miatt „átal törhetnek” a kordonon.

A rendelkezések „a lovaikat lehozni szándékozók”-ra vonatkoznak, akiknek a számát a korábban megérkezett „tótok” több százra becsülik. Az északi megyékből az Alföldre járó aratómunkások ugyanis éppen hazafelé tartanak a lovaikért, hogy az aratás után visszamenjenek a földekre. A lovaikat akarják az Alföldre levinni a további munkálatokhoz. Kubinyi főszolgabíró együttérez a megye lakosságával, aggodalmát írja le levelében, valamit tenni kell, nehogy elessenek egész éves jövedelmüktől ezek az emberek.

Július 24-én Voxith Horváth Antal főszolgabíró levelében többpontos kéréssel fordul Nógrád vármegye első alispánjához, Gyurcsányi Gáborhoz. A 4. pontban két személynek a karantén alól való felmentését kéri. Ebből kiderül, hogy ez nem a főszolgabíró jogköre volt. Szó szerint könyörög a segítségért: „járásom felsegítéséért könyörögvén”.

Az iratokból megtudjuk, hogy a veszteglés alapvetően 10 napra szólt, viszont több levélben azt találjuk, hogy néhol ez az időszak 10 és 20 nap között váltakozott. Egy határszéli

²⁵ MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Balassagyarmat, 1831. július 18.

²⁶ MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Zagyva, 1831. július 22.

²⁷ MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Karancseszki, 1831. július 24.

strázsát álló „cordonbiztos” a július 19-ei levélben 20 napi contumatiát említ²⁸, ezzel szemben Kubinyi Ferenc július 24-én 10 napi veszteglésről ír.²⁹ Ebből arra lehet következtetni, hogy a járvány kitörésének kezdetén elővigyázatosságból több időt kellett vesztegléssel tölteni, viszont ahogy az emberek egyre ingerültebbek lettek, úgy csökkentették a kötelező karanténidőt. A veszteglőházakba zárt és a kordonokkal feltartóztatott emberek ingerültségére és háborgására a fentebb említett július 19-ei levélből is lehet következtetni, ugyanis Voxith Horváth Antal 169 olyan észak-nógrádi lakost említ, akik aratásból térnének haza, és amikor meghallották, hogy 20 napot kell vesztegelniük, akkor „lármával s felindulással kiabáltak”.³⁰ Az említett kordonbiztos – megijedve a háborgástól – fegyveres segítséget kér Voxith Horváth Antal főszolgabírótól, hogyha szükség lenne rá, akkor meg tudja magát védeni a lázongók ellen.

Vannak, akik a karantén feloldását kérik. Egy Szakál András nevű személy azzal a kéréssel áll elő, hogy oldják fel a fiának rendelt karantént, mivel a fia nem járt ott, ahol a „nyavalya” terjedt.³¹ Az „epe mirigy nyavalyáér ügyelő biztos”, Sipos Ferenc levelének tartalma ellentmondásos, mert egyrészt jelentést tesz Gyurcsányi Gábor első alispánnak néhány halottról (köztük a jeles nógrádi családból, a Prónayak köréből is jelent halottakat), ugyanakkor a levelében említett özvegyeknek kér felszabadulást az elzárásból.³²

2. 3. A katonaság szerepe a nógrádi kolerajárvány idején

A Helytartótanács az országos kordonok felállítására 1831. július 6-án adta ki az 18606. számú rendeletét. A rendelet értelmében az eddigiek mellett nagyobb kiterjedésű zárvonalra volt szükség, az egész országon észak-déli irányban végighúzó kordont hoztak létre. A Helytartótanács a zárvonal katonai őrzéséről is rendelkezett.

A nógrádi területnek és környezetének védelmére több ezredet is kirendeltek. Zólyomban a Bakonyi Gyalogezred Besztercebányán állomásozó tartalék osztályát egy századra egészítették ki, és a kordonra rendelték. A Wallmoden Ezred egyes századai különböző őrhelyekre kerültek Turóc, Zólyom és Bars vármegyékben. Az ezred kormányának székhelye Zólyom település lett. Az ezred egy-egy további századát

²⁸ MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Kisterenye, 1831. július 19.

²⁹ MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Lőrinci, 1831. július 24.

³⁰ MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Kisterenye, 1831. július 19.

³¹ MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Romhány, 1831. július 23.

³² MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Csalár, 1831. augusztus 10.

Besztercebányára, Zólyomba, Garamszentkeresztre, Újbányára és Barsra rendelték.³³ Az egyik főszolgabírói levélben a „Pesti cordonnál lévő katonaság”-ról esik szó „Virtenberg Károly gyalogezred”-ként említve³⁴. Vélhetően a II. Vilmos württembergi királyról elnevezett 6. huszárezredről van itt szó, amelyet 1734-ben állíttatott fel gróf Károlyi Sándor tábornok. Ez az ezred a levél tanúsága szerint Pest vármegyéből Apcra ment „minden rend nélkül”, ebből következően Kubinyi Ferenc főszolgabíró nagyrészt ezeket a katonákat teszi felelőssé a kolera nógrádi terjedéséért.

A Nádor-ezred egyik egysége 1831. július 8-án érkezett Balassagyarmatra, ahol egy katonájuk gyanús körülmények között július 10-én elhalálozott. Több beteg katonáról tettek jelentést Marcal (ma: Nógrádmарcal) helységről is. Balassagyarmaton kitört a járvány, így a nagyközség zárlat alá kerüléséről döntött az 1831. július 13-án Szügyben tartott vármegyei gyűlés.³⁵ 1831. július 9-én lépett be a vármegye területére a Nádor-ezred másik egysége, amelynek egy lovaskapitánya július 14-én szintén elhunyt Losoncon. Tehát a járvány – minden korábbi óvintézkedés ellenére – terjedt a vármegyében, kezdetben elsősorban a katonai útvonalak mentén. A történelem során a járványok terjesztői gyakran a hadseregek voltak. 1831-ben a kolera terjedésében is szerepet játszott a katonák vonulása.

Kubinyi Ferenc nemcsak ebben látja a járvány nógrádi terjedésének okát, hanem abban is, hogy „több uraság” is érkezett ekkor Pest felől úgy, hogy nem töltötték ki a 10 napi veszteglést. Az 1831. július 15–25. között kelt főszolgabírói és esküdti jelentésekből tudjuk, hogy több nemesember tért vissza a megyébe, kikerülve a zárvonat, vagy családtagját hozatta haza fertőzött területről. A „strázsa-pontok” ugyanis nem mindenütt voltak megfelelően összekötve, nem volt elegendő ember a zárvonat őrzésére, és néhány helységet ki is hagytak a kordonból. Erről számolt be Kubinyi Ferenc főszolgabíró és Repetzky Ferenc esküdt is.³⁶

Tudomásunk van arról, hogy a Nógrádban birtokos Madách család tagjai is utaztak a kolera kirobbanásakor birtokuk, Alsósztrégova és Buda között. A beteges gyermeket, a később világhírű költővé lett Madách Imrét kezelte anyja gyakran a budai Császárfürdőben, amikor kétségbeesett levelet írt férjének, id. Madách Imrének: „Az Istenre

³³ Havasdi József: *Duna menti zárvonalak az 1831. évi kolerajárvány idején Dél-Dunántúlon* (doktori disszertáció). Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. 2011, Pécs. 68–70. o. (kézirat); Kiss László: Látták, hogy jön? Védekezési kísérletek az első magyarországi kolerajárvány idején. In: *Történeti Demográfiai Évkönyv*. 2005. Szerk. Faragó Tamás – Óri Péter, Budapest, 82. o.

³⁴ MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Lőrinci, 1831. július 22.

³⁵ Sebestyén Kálmán – Sebestyén Batta Ágnes: „Nem Nógrád, – a Haza dísz-e Te már!” In: *Madách Imre 200*. Szerk. Gréczi-Zsoldos Enikő. Nógrád Vármegye Önkormányzata. 2023, Salgótarján, 116–178.

³⁶ Sebestyén – Sebestyén: i. m. 120–123. o. (Hivatkozva: MNL NVL IV. 6. Nógrád vármegye alispánjának iratai 1693–1846.)

kérlek, gyere értünk de azonnal a' mindt ezt a levelet meg kapod... Te, mint Férfi akár minő uton próbálhatnál vagy Hontnak, vagy Esztergombnak, vagy Pentznek".³⁷ Amint július 26-án megkapta felesége levelét id. Madách Imre, másnap úti levelet kért Alsósztrégován Bukva György evangélikus lelkésztől, Patvarcon Gyurcsányi Gábor alispántól, és útnak indult Budára feleségéért és az ott tartózkodó két gyermekéért. Az útvonal, ahol id. Madách Imre áthaladt, azonosítható a helységek bírónak aláírása alapján. A család tagjai épségben hazaértek, és egészségesen átvészelték a koleraidőszakot. Sztrégovára valószínűleg azért nem juthatott el a kolera, mert kívül esett a katonai útvonalakon.³⁸

Nógrád vármegye két településén, Lőrinciben és Zagyvaszántón állomásozott a „palatinális rend százada”³⁹, azaz a közismertebb nevén Palatinus-huszároknak nevezett század. Később ezek a katonák más nógrádi településekre, Bercelre és Vadkertre vonultak, ugyanis féltek a kolerától, és úgy vélték, hogy Nógrádnak az a része kevésbé fertőzött. Kubinyi Ferenc főszolgabíró nehezményezi, hogy a katonák elvonultak arról a területről, ahol segítségre lenne szükség. Ezt írja levelében: „amint veszem észre magunkra vagyunk hagyattatva”⁴⁰.

A katonaság jelenléte azért is volt fontos, mert a – korábbi kolerafelkelés tapasztalataiból kiindulva – a zúgolódók kordában tartására is szükség volt. A „Nógrád határszéli cordonbiztos” fentebb hivatkozott július 19-ei levele is igazolja ezt.⁴¹

2. 4. A Centrális Deputáció munkája

A Nógrád Vármegyei Kolerabizottság működésének a kezdetét július 19-ére tehetjük.⁴² A megalakult bizottság azonnal nekikezdett a munkálatoknak. A deputáció meghozta a döntést a sókérdésben, meghatározták a só eladási árát – legfőképpen a visszaélések miatt. Ebből következően aki a megadott áron felül szeretne volna értékesíteni sóárúját, azt elkobzással és egyéb retorzióval büntették. A só mellett még a szarvasmarha és az ürühús eladási árát is szabályozták.⁴³

³⁷ Andor Csaba: A nagy kolerajárvány Madách életében és főművében. *Iskolakultúra* 1996. 3. évf. 15–25. o.

³⁸ Sebestyén – Sebestyenné: i. m. 122–125. o.

³⁹ MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Lőrinci, 1831. július 22.

⁴⁰ MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Lőrinci, 1831. július 22.

⁴¹ MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Kisterenye, 1831. július 19.

⁴² Gáspár: i. m. 39. o.

⁴³ Gáspár: i. m. 40–41. o.

Az Állandó Kiküldöttség – így is nevezték a Centrális Deputációt – tudomására jutott, hogy július 24-én Zemplénben kitört a parasztlázadás, amelynek a fő oka az élelem és az élelemhez szükséges anyagok, például a sóhiány volt. Hogy ez Nógrádban ne történhessen meg, megoldást kerestek a só importálására. Miskolcra hozattak sót, úgy, hogy letetették a megyehatáron, nógrádi fuvarosok pedig behozták a megyébe. A sóproblémát így sikeresen megoldotta a deputáció.⁴⁴

Az Állandó Kiküldöttség július 27-ei ülésén megkérték Nógrád vármegye földesurait, hogy „vigyék véghez a dézsmát”, azaz arassák le a gabonát, szedjék be az terményadót, de úgy, hogy a jobbágyok a településen kívül rakják azt le, majd onnan az érintettek vigyék el, őröljék meg, a megőrölt gabonát helyezték el szintén a városon kívül, majd a tulajdonos vigye el személyes kontaktus létesítése nélkül. A deputáció azért adott engedélyt az aratásra, hogy véletlenül se legyen felháborodás, és mindenképpen legyen elegendő élelem, hiszen ilyen helyzetben ez volt az egyik legfontosabb.⁴⁵

2. 5. A vásártartás a kolerajárvány idején

A nagy járványok idején a vásárok olyan helynek bizonyultak, amelyek különböző betegségek terjedésének gócpontjaivá válhattak. Ezért is volt fontos a vásárokat korlátozni és a vásártartáshoz optimális körülményeket teremteni a járvány terjedésének minimalizálásáért.

Az Állandó Kiküldöttség fent említett július 27-ei ülésén a bizottság szorgalmazta a losonci és a szécsényi hetivásárok megtartását, de bizonyos védekezési feltételek mellett, miszerint csak rostélyok (latinul: *rastellum*) – azaz érintkezésmentes árucserét lehetővé tevő kis építmények – használatával lehet a vásárt megtartani, ahol a rendet a katonaság figyelte és ellenőrizte. A ceredi határbiztos, Jankovics Antal által Voxith Horváth Antal főszolgabírónak írt július 23-ai levél⁴⁶ címzése mellett, a levél külső részén az olvasható, hogy tartható ugyan vásár a városon kívül, „szabad mezőn”, de az elzárásra ítélt házakból nem mehetnek ki, csak azok vehetnek részt a vásáron, akik eleve úton vannak.

A losonci hetivásárokat útilevek birtokában lehetett látogatni. Ezt megtudjuk Radvánszky Antalnak, Zólyom vármegye első alispánjának augusztus elején írt leveléből

⁴⁴ Gáspár: i. m. 40. o.

⁴⁵ Gáspár: i. m. 41. o.

⁴⁶ MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Cered, 1831. július 23.

is.⁴⁷ Nem tartja helyesnek, hogy a vármegyéket izolálni akarják, mert így a „szomszédi barátság és szívesség keblünkéből számkivette volna”, azaz a zárlat a vármegyék kapcsolatát rontja, elhidegülést, konfliktusokat eredményez. Azért is fontos Zólyomnak a megyei határzár feloldása, mert a gabonát Nógrád vármegyéből veszik, így az elszigeteltségnek súlyos következménye lehet az élelmiszerhiány. Ha nincs gabona, akkor nem lesz elegendő étel. Azonban – úgy tűnik – nem csupán alispáni kötelességtől vezérelve kéri a nógrádi alispántól, Gyurcsányi Gábortól, hogy Kriványhegyen legyen vásár, hanem némi önzés is vezérli. Kiderül ugyanis, hogy Radvánszky Antal nógrádi birtokokkal is rendelkezik, ezért át akar oda jutni, hogy azok termését értékesíteni tudja, így nem szenved pénzügyi veszteséget, nem marad rajta az eladható gabona. Valószínűsíthetjük, hogy hasonló egyéni érdekek is közrejátszhattak abban, hogy enyhítették a veszteglési időt és az érintkezési rendelkezéseket.

Egy augusztus 8-ai losonci keltezésű, aláírást nem tartalmazó levélben a feladó – a tartalomból következően vélhetően Haan Imre losonci főszolgabíró – a gabonavásárokat szeretné megszorítani, és azt javasolja, hogy új rendelkezést kellene hozni a hetivásárokról. Nem tiltotta a gabonaárusítást, de nagyon szoros felügyelethez kötötte. Továbbá a zólyomi határ mentén állomásozó felügyelőknek parancsba adta, hogy senkit nem lehet átengedni a megyehatáron, még érvényes útlevéllal sem, kizárólag a contumacia kiváráásával engedhetnek bebocsátást Nógrád vármegyébe. Szigorúan figyelni kell arra is, hogy lefizetéssel se tudják áthidalni a karantén kivárást. Arról is rendelkezett, hogy Losoncon a gabonakupecsek csak kirendelt helyen lakhatnak, és szigorúan tilos érintkezniük a lakosággal.⁴⁸

Az is kiderül „az egészségre ügyelő állandó Biztosság” szeptember 2-ai leveléből, hogy a megyei hetivásárok tartására vonatkozó utasítások szembemennek az országos rendeletekkel.⁴⁹ A következő országos vásárt Losoncon szeretnék tartani (előtte Rimaszombatban és Miskolcon is volt országos vásár), amellyel Haan Imre, a Losonci járás főszolgabírója egyáltalán nem ért egyet, sőt kérdőre vonja Losonc város előljáróit: milyen alapon teszik közhírré azt, hogy Losoncon lesz országos vásár, ha ez szembemegy az országos rendelkezéssel. Az előljárók a Centrális Bizottság kijelentésére hivatkoznak, amely szerint már alábbhagyott a járvány terjedése. Haan Imre azzal érvel, hogy ő nem hallott arról,

⁴⁷ MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Radván, 1831. augusztus 5. A levél írója: Radvánszky Antal, Zólyom vármegye első alispánja.

⁴⁸ MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Losonc, 1831. augusztus 8.

⁴⁹ MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Losonc, 1831. szeptember 2.

hogy a kolera alábbhagyott volna.⁵⁰ Érvelését mortalitási adattal támasztja alá, mely szerint „az meghalálózottak száma 100-ra megyen”, tehát a losonci járásban az elmúlt időszakban 100 lakos hunyt el.⁵¹ Haan Imre már egy korábbi, augusztus elején írt levelében megírja ezzel kapcsolatos meglátását Gyurcsányi Gábor alispánnak. Azt írja, hogy hiba volt a losonci hetivásárokat megtartani, mert Hajnikban és Bágyinban is kiütött a kolera.⁵² Losonc város előljárósága kéri Haan Imrét⁵³, hogy terjessze elő a Centrális Bizottság tagjainak ezt a problémát, mivel ha az országos vásárokat tiltják, akkor a helyi hetivásárokat se lehet engedni.

Zólyom vármegye első alispánjának, Radvánszky Antalnak a leveléből megtudjuk, hogy egy július 28-ai rendelés szerint a losonci hetivásárokat csak útilevek birtokában lehet látogatni.⁵⁴ Ebből az iratból kiderül az is, hogy ebben a korban, a kolera Európában való megjelenésekor nem „napkeletinek” tartották, azaz nem Ázsiából származtatták a kolerát, és valójában nem is tudták pontosan, hogy hogyan kezeljék. (A kolera kórokozóját csak 1883-ban fedezte fel Robert Koch).

2. 6. Egészségügyi intézkedések és mortalitás Nógrád vármegyében

Nógrád vármegye Kolerabizottságának iratai között több olyat találunk, amely egészségügyi intézkedéseket tartalmaz, illetve a mortalitással kapcsolatos információkkal szolgál.

A ceredi határbiztos, Jankovics Antal abban kér útmutatást Nógrád vármegye főszolgabírójától, hogy miképpen kell eltakarítani a betegség melléktermékeit (a hányás és a hasmenés nyomait).⁵⁵ A betegek a láz, a hányás és a hasmenés miatt sok folyadékot veszítettek, és néhány napon vagy akár néhány órán belül szörnyű görcsök között elhunytak. A nógrádi Kolerabizottság iratai között halotti jelentéseket is találunk.

A kór gyógyítását nem ismerték: sokan bizmuttal és „szekfüolajjal” kísérleteztek, de ezek többet ártottak, mint használtak. Végül ezeket a „gyógymódokat” a Helytartótanács

⁵⁰ MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye kolerabizottságának iratai. 1. d. Losonc, 1831. szeptember 2. (16. sz. irat)

⁵¹ MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Losonc, 1831. szeptember 2.

⁵² MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Losonc, 1831. augusztus 8.

⁵³ MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Losonc, 1831. szeptember 2.

⁵⁴ MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Radván, 1831. augusztus 5.

⁵⁵ MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Cered, 1831. július 23.

rendeletben betiltotta. A betegség terjedésének meggátolására a pestis ellen alkalmazott, korábbi rendszabályokat léptették életbe.⁵⁶

A kolerajárvány idején tevékenykedő egyik nógrádi „seborvos”, Munkátsy Antal hivatalos jelentést írt az egyik elhalálozásról az első alispánnak címezve. Ebben a levélben részletesen leírja, hogy milyen tüneteket tapasztalt páciensén, és ugyanilyen pontossággal megosztja gyógyítási protokollját.⁵⁷ Egy harmincéves, Csalár településen lakó zsellér, Sutor János „ki mult e’ Világbol”, „24. orák lefolyásai alatt ki adta Lelkét” – kezdi levelét Munkátsy doktor. Megtudjuk, hogy a betegség hasmenéssel kezdődött, majd hányással folytatódott. Ezt az izmok összerándulásából, görcséből adódó irtózatossá fájdalom követte. Először a lábak, majd a kéz izmai húzódtak össze, végül a beteg ujjai görbülten megmerevedtek. Mivel nehézlégzés és szívfájdalom is gyötörte a fertőzöttet, ezért valószínűsíthetjük, hogy a betegség a tüdőt és a szívet is megtámadta. Folyton szomjúságot és éhséget érzett, miközben egész testét forróság öntötte el. Az orvos ezután a következő kúrát rendelte el: először borszesszel, később ecettel dörzsölte a végtagjait, a hasgörcs ellen leforrázott mákgubókat helyeztetett a hasára, amelytől megszűntek a beteg görcsei. Egy másik betegnél kamillateát is alkalmazott. A forróságérzet – vélhetően a láz – ellen meztelenül üres kádba tetette, majd lefektette és lábához csészébe téve borszeszt égetett. Ez a terápia az orvos szerint használt, mivel álomba merült a beteg, majd felébredvén az első nap végére új erőre kapott, kíváncszott felállni és enni is, de mivel az orvos nem tudta tovább felügyelni a beteget, a körülötte lévő asszonyok utasítása ellenére kezelték, így napról napra jelentkeztek a halált megelőző jelek. Végül sajnálattal közli Munkátsy doktor, hogy páciense augusztus 5-én elhunyt.

Augusztus 5-ei levelében Kubinyi Ferenc főszolgabíró a halottakról tudósít, emellett megemlíti, hogy a járvány „dühösségében semmit sem enged”⁵⁸, tehát nagyon gyorsan és ragályosan terjed, még a katonáorvos is meghalt. Ebből a levélből kiderül az is, hogy kevés az orvos ekkor Nógrád vármegyében, hiszen Bauer doktor kéri a bizottságot, hogy küldjenek még orvosokat („alázatos tisztelete mellett könyörög”).

Július 22-én a zagyvai kórház felügyelőbiztosának leveléből kiderül⁵⁹, hogy „minden nap szaporodik a nép”, tehát egyre magasabb a kolerával fertőzöttek száma, és egyre többen kerülnek kórházba, ráadásul a kórházak tele vannak (ezenkívül „két ház és egy guliba”), már

⁵⁶ Sebestyén – Sebestyén: i. m. 121. o.

⁵⁷ MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Csalár, 1831. augusztus 5-e után.

⁵⁸ MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Verebely, 1831. augusztus 5.

⁵⁹ MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Zagyva, 1831. július 22.

nincs sehol sem hely, ahol a betegeket kezelni lehetne. Hankis Antal kéri Nógrád vármegye főszolgabíróját, hogy Mátranovákon és Homokterenyén üres házakban létesítsenek kórházat.

Szeptember 2-án „az egészségre ügyelő állandó biztosság” adatokat közöl, amelyekből kiderül, hogy 143 betegből 93 meghalt, 37 kigyógyult, 11 gyógyulóban van. Az adatokból arra következtetnek, hogy „azon betegség itt már fogytán van”⁶⁰, bizakodnak, hogy le fog csillapodni a járvány a megyében. Az is ebben való hitre adott okot, hogy már vásárokat is lehetett tartani, hiszen a bizottság már augusztusban elrendelte, hogy szabad az érintkezési kereskedés és élelemszerzés.

⁶⁰ MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Losonc, 1831. szeptember 2.

3. Összefoglalás

A 19. századi hat kolerajárvány közül öt érte el Magyarországot és Nógrád vármegyét. Magyarország területén az 1831-es kolerajárványban mintegy 536 ezer ember betegedett meg, amelyből körülbelül 237 ezer halt meg.⁶¹ Az egyházi anyakönyvek adatai szerint Nógrád vármegyében mintegy 12 ezer fő, azaz a vármegye népességének 10%-a hunyt el. Az adatok azonban nem hitelesek, mivel az elhunytak anyakönyvezése nem volt minden esetben precíz. Haan Antal főszolgabíró Gyurcsányi Gábor alispánt arra figyelmezteti augusztus 8-ai levelében, hogy minden halottat a kolerajárvány („Cholera Symtoma”) áldozatának tekintenek, pedig nem csak abban halnak meg az emberek.⁶²

A Nógrád Vármegyei Kolerabizottság iratanyagának áttekintése után megállapíthatjuk, hogy körültekintően próbálták megfékezni a járvány terjedését a protektív rendeletekkel: a kordonok felállításával, a veszteglőházak, az ispotályok létesítésével, az orvosok, a kordonbiztosok és a strázsák kirendelésével. A sikertelenség talán abból is adódik, hogy a 18. századi pestisjárvány elleni védekezés volt a kolera elleni rendelkezések alapja, és mint kiderült, a betegségek jellemzőinek különbségei miatt nem lehet hatékonyan alkalmazni ugyanazt a protokollt.

Dolgozatomban az 1831. évi kolerajárvány Nógrád vármegyei védekezési intézkedéseit mutattam be. Bevezetésként a járvány terjedési útvonaláról, a Magyarországra és Nógrád vármegyébe jutásának körülményeiről írtam. Igyekeztem részletesen ismertetni a július 18–19-ei vármegyei közgyűlés járványellenes rendelkezéseit. Külön kitértem a veszteglőházak felállítására és működésére, a katonaság szerepére, a kolerát érintő minden tevékenységgel felhatalmazott Centrális Bizottság működésére, a járvány terjedését befolyásoló vásárok tartásának körülményeire, az egészségügyi intézkedésekre. A járvány pusztítását igazoló mortalitási adatokkal szemléltettem, hogy bár a vármegye vezetése igyekezett mindent megtenni a járvány megfékezéséért, ám a korabeli orvostudomány kezdetlegességének és a más járványok idején alkalmazott, hagyományosnak gondolt védekezési intézkedések hatástalanságának következményeként a kolera nagy pusztítást végzett Nógrád vármegyében is. Célom, hogy a kutatást folytatva a jövőben összehasonlítsam a Nógrád vármegyei intézkedéseket Magyarország más megyéinek védekezési gyakorlatával.

⁶¹ Kiss: i. m. 90. o.

⁶² MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Losonc, 1831. augusztus 8. A levél írója: Haan Imre főszolgabíró.

A járvány az országban és Nógrádban 1831 végére lecsillapodott, ezután enyhítettek a preventív rendelkezéseken, felszámolták a kordonokat, még ki is hirdették a járvány végét. Talán ez a könnyelműség okozhatta azt, hogy 1832-ben újra fellobbant a kolerajárvány hazánkban. Az 1832. évet követően elmúlt a pandémia, majd 16 év múlva az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc idején újra szedte áldozatait.⁶³

⁶³ Ezzel kapcsolatban lásd: Fazekas Csaba: A szabadságharc és az 1848–49. évi kolerajárvány összefüggései. *Századok*. 156. évf. 2022, 81–96.

BIBLIOGRÁFIA

- Andor Csaba: A nagy kolerajárvány Madách életében és főművében. *Iskolakultúra*. 3. évf. 1996, 15–25. o.
- Dancs György: Az első kolerajárvány elleni védekezés kezdeti sikerei 1831 elején Északkelet-Magyarországon. *Történeti Tanulmányok*. 27. évf. 2019, 74–94. o.
- Evans, Richard J.: Epidemics and Revolutions: Cholera in Nineteenth-Century Europe. *Past & Present*. No. 120. 1988, 123–146. o.
- Faragó Zoltán (szerk.): *Bevezetés a történeti demográfiába*. Budapesti Corvinus Egyetem. 2011, Budapest.
- Fazekas Csaba: A szabadságharc és az 1848–49. évi kolerajárvány összefüggései. *Századok*. 156. évf. 2022, 81–96.
- Gáspár János: *Kolerajárvány Nógrád megyében, avagy a keleti cholerának mondott nyavalya nemes Nógrád vármegyében való XIX. századbeli dühösködéseiről. Az 1831. esztendei járvány*. MNL Nógrád Vármegyei Levéltár. 1995, Salgótarján. (kézirat)
- Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Osiris. 2019, Budapest.
- Havasdi József: *Duna menti zárvonalak az 1831. évi kolerajárvány idején Dél-Dunántúlon* (doktori disszertáció). Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. 2011, Pécs. (kézirat) 68–70.
- Kiss László: Látták, hogy jön? Védekezési kísérletek az első magyarországi kolerajárvány idején. In: *Történeti Demográfiai Évkönyv*. 2005. Szerk. Faragó Tamás – Őri Péter, Budapest, 79–92. o.
- Krause, Johanne – Trappe, Thomas: *Az emberi gén útja. Hogyan tett minket a migráció azzá, akik vagyunk?* Ford. Malyáta Eszter. Park Könyvkiadó. 2019, Budapest.
- Lukács Ágnes: Az 1831–32. évi magyarországi kolerajárvány néhány jellegzetessége. In: *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár közleményei* 40. 1966. Szerk. Palla Ákos, Budapest.
- Mádai Lajos: Kolerajárványok és az általános halandóság trendjei Európában a XIX. században. *Demográfia*. 26. évf. 2–3. sz. 1983, 330–351. o.
- Sebestyén Kálmán – Sebestyén Batta Ágnes: „Nem Nógrád, – a Haza dísz-e vagy Te már!” In: *Madách Imre 200*. Szerk. Gréczi-Zsoldos Enikő, Nógrád Vármegye Önkormányzata. 2023, Salgótarján. 116–178.
- Zachar József: *A magyar huszár*. Corvina. 2000, Budapest.

FORRÁSOK

1. Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Vármegyei Levéltára (MNL NVL) IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Balassagyarmat, 1831. június 23.
2. MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Balassagyarmat, 1831. július 18.
3. MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Kisterenye, 1831. július 19. Írója: Nógrádi határszéli kordonbiztos.
4. MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Lőrinci, 1831. július 22. A levél írója: Kubinyi Ferenc főszolgabíró.
5. MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Zagyva, 1831. július 22. A levél írója: Hankis Antal, a zagyvai kórház felügyelőbiztosa.

6. MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Romhány, 1831. július 23. Írója: Szakál András.
7. MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Cered, 1831. július 23. Írója: Jankovics Antal ceredi határbíró.
8. MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Lőrinci, 1831. július 24. A levél írója: Kubinyi Ferenc főszolgabíró.
9. MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Karancsbeszi, 1831. július 24. Írója: Voxith Horváth Antal, Nógrád vármegye főszolgabírója.
10. MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Verebely, 1831. augusztus 5. A levél írója: Kubinyi Ferenc főszolgabíró.
11. MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Radván, 1831. augusztus 5. A levél írója: Radvánszky Antal, Zólyom vármegye első alispánja.
12. MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Csalár, 1831. augusztus 5-e után. Írója: Munkátsy András seborvos.
13. MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Losonc, 1831. augusztus 8. Címzett: „Nagyságos királyi tanácsos és első alispán úr”.
14. MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Losonc, 1831. augusztus 8. A levél írója: Haan Imre főszolgabíró.
15. MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Csalár, 1831. augusztus 10. A levél írója: Sipos Ferenc felügyelő bíró.
16. MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Losonc, 1831. szeptember 2. Írója: „az egészségre ügyelő állandó Biztosság”.
17. MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Losonc, 1831. szeptember 2. Írója: Haan Imre főszolgabíró.
18. MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Szügy, 1831. szeptember 7. Írói: a szügyi zsidó eklézsia tagjai.
19. MNL NVL IV. 2. Nógrád Vármegye Kolerabizottságának iratai. 1. d. Vecseklő, i. n. A levél írója: Kiss János.